

Civilization Boundaries
Цивилизационни граници

В ТЪРСЕНЕ НА КОРЕНИТЕ НА СТУДЕНАТА ВОЙНА. ВАРШАВСКОТО ВЪСТАНИЕ ОТ 1944 Г. В ПОЛИТИКАТА НА ТРИМАТА ГОЛЕМИ

Александър Трендафилов

Хумболтов университет – Берлин (Германия)

Резюме. Варшавското въстание избухва на 1 август 1944 г. в разгара на заключителната фаза на Втората световна война. Поставено е началото на една изключително интензивна и напрегната дипломатическа игра. На преден план излизат разликите във визията, която Съюзниците имат относно политическия облик на Стария континент след разправата с общия враг.

Keywords: World War II; Warsaw uprising; diplomacy

С навлизането на Втората световна война в заключителната ѝ фаза все по-отчетливо се поставя въпросът за следвоенното развитие на Европа. Едва ли някой днес изпитва каквото и да е съмнение, че корените на Студената война, предопределила съдбата на Европа за следващите над четири десетилетия, следва да се търсят именно в последната фаза от Втората световна война. Това става ясно още през януари 1943 г., когато на конференцията в Казабланка съюзниците вземат решението, че войната ще се води до безусловната капитулация на Германия, Италия и Япония. Задаването на такива параметри за изхода на войната означава, че светът, и най-вече Старият континент, ще бъдат поставени в нови реалности. Причините за разрива, който настъпва в Антихитлеристката коалиция след края на войната могат да бъдат търсени в състава на самата коалиция, който е напълно нееднороден. Военновременната коалиция дължи съществуването си единствено на нуждата от общи усилия в борбата със силите на Оста. След изчезването на общата заплаха коалицията губи своята функция.

Още по време на Втората световна война тримата големи в Антихитлеристката коалиция проявяват недоверие и изпитват съмнения един към друг. В заключителната фаза на войната това става все по-очевидно, защото наблюдава моментът, в който трябва да се определи следвоенният облик на Европа и света. Избухването на Варшавското въстание е един от преломните моменти за коалицията. То поражда огромно вътрешно напрежение в лагера

на съюзниците, което всяка от страните се опитва да дирижира съобразно собствените си интереси. Настоящият текст представлява опит Варшавското въстание да бъде представено като една от първите линии на противопоставяне на бъдещите съперници в Студената война, посредством излагането на противоречивите позиции на тримата големи към събитията във Варшава от лятото и есента на 1944 г.

През лятото на 1944 г. съветските войски стартират операция „Багратион“. В хода на операцията Червената армия овладява Литва и Беларус и започва настъпление в източните райони на Полша. В края на месец юли Съветите достигат покрайнините на Варшава. В радиообръщение на Съюза на полските патриоти от 29 юли, предавано от Москва, към жителите на Варшава се казва: *„Борете се с германците. Без съмнение Варшава вече чува оръдията на битката, която скоро ще ѝ донесе освобождение. Тези, които никога не сведоха своите глави пред хитлеровата власт отново, както през 1939 година, ще се присъединят в битката срещу германците, този път за решителни действия. [...] За Варшава, която не вика, а се бори, часът за действие настъпи“* (Rozek, 1956: 235).

Тук е моментът да се направят някои уточнения за улеснение на читателя. След като нацистка Германия и Съветският съюз разделят Полша в първата фаза на Втората световна война, полското правителство преминава в емиграция и през 1940 г. се установява в Лондон. Оттам то ръководи Полската държава в нелегалност, която разполага със свои цивилни служби и собствена военна организация – Армия Крайова. След началото на войната дипломатическите връзки със СССР са прекъснати. Те биват възстановени след германското нападение срещу Съветския съюз, а през пролетта на 1943 г. Сталин отново къса дипломатическите си отношения с полското правителство в Лондон. Поводът за това е полското желание Международният Червен кръст да разследва Катинското клане. Тогава под егидата на Москва се създават Съюзът на полските патриоти и полският Национален държавен съвет. Тези две организации формират Комитета за национално освобождение, създаден на 22 юли в близост до град Люблин. Зад тези организации стоят полските комунисти в Москва и Сталин. Подобно на задграничното правителство в Лондон, полските комунисти организират собствена нелегална въоръжена организация – т. нар. Народна армия (*Armia Ludowa*). Съветите подсигурият влиянието на Комитета, като прокламират, че освободените територии в Източна Полша преминават под негов контрол (Churchill, 2002: 159 – 160).

Истината обаче е малко по-различна. На 26 юли Комитетът подписва договор със Съветския съюз, според който съветските власти поемат контрола над цивилните власти в тила на Червената армия. Местните власти биват подменени по подозрение в колабориране с германските окупатори, селяните са принудени да предадат добитък и хранителните запаси, а членовете на

Армия Крайова са поставени пред избора или да бъдат арестувани, или да се включат в Народната армия или 1-ва полска армия на маршал Зигмунд Берлинг в състава на съветския 1-ви беларуски фронт (Davies, 1981: 471). Така създалата се ситуация е изключително неблагоприятна за Армия Крайова; от една страна, тя не е призната от Съветския съюз и Комитета, а нейни членове дори са преследвани, от друга – западните съюзници подтикват задграничното правителство в Лондон към диалог с Комитета в търсене на компромис за прекратяването на паралелното съществуване на два властови центъра. Полското правителство в Лондон и най-голямото съпротивително движение в самата Полша, ползващи се с голяма обществена подкрепа и ръководили страната и антинацистката съпротива¹⁾ от 1939 г. насам, са принудени да споделят участието си в освобождението на Полша с всички произтичащи от него политически дивиденди с организация, която се създава едва с навлизането на съветските войски на полска територия, като при това не признава нито задграничното правителство, нито Армия Крайова. Нещо повече, Съветите започват преследвания на членове на полската некомунистическа съпротива, като броят на жертвите остава неизвестен. Много от лидерите на съпротивата са арестувани и съдени. Други по-високопоставени лидери, като генерал Леополд Окулицки (последният ръководител на Армия Крайова), са откарани за съд в Москва през лятото на 1945 г. (Davies, 1981: 472).

Самото въстание трябва да избухне между изтеглянето на силите на Вермахта от Варшава и пристигането на Червената армия. За целта въстаниците трябва да разполагат с точна информация за движението както на германските, така и на съветските сили – информация, която само съветското военно разузнаване може да даде. Подобни съвместни акции вече са били провеждани, въпреки че официално Съветският съюз не признава Армия Крайова. В рамките на операция „Буря“ Армия Крайова трябва при възможност да овладява градове и райони чрез въоръжени акции срещу отстъпващите сили на Вермахта, като по този начин да улеснява напредването на Червената армия. Операция „Буря“ е разработена още през септември 1943 г. Към момента на избухването на въстанието във Варшава подобни акции вече са проведени при Вилнюс и Лвов, като сътрудничеството между съветските сили и Армия Крайова е прекратено веднага след овладяването на двата града. След овладяването на Вилнюс Съветите дори арестуват полските офицери, а войниците им са откарани в плен. Този развой на събитията не позволява на задграничното правителство да извлече политически дивиденди от усилията на Армия Крайова, като същевременно губи позиции за сметка на спонсорирания от СССР Люблински комитет. Това налага извода, че Армия Крайова трябва да организира въстание във Варшава като единствен начин да насочи вниманието на западните съюзници към случващото се в Полша; и второ – да принуди Съветския съюз да започне да се съобразява с полското правителство и неговите интереси (Garliński, 1975: 247).

Въпреки че опитът на Армия Крайова от операциите при Вилнюс и Лвов е горчив, ръководителите на нелегалната организация са наясно, че е невъзможно Варшава да бъде освободена без намесата на съветските войски. Това на практика не би позволило на въстаниците да задържат освободената столица в името на задграничното правителство, без това да доведе до конфликт със съветската страна. Още повече че към този момент западните съюзници все още вярват в постигането на политически компромис между полското правителство в Лондон и Комитета от Люблин, което би спомогнало и за урегулиране на отношенията между Полша и Съветския съюз (Szczygiel, 2013:7; Davies, 1981: 475).

Радиопризивът за бунт от страна на Съюза на полските патриоти поставя пред дилема полското правителство в Лондон и Армия Крайова. От една страна, те са наясно относно превъзхождащите ги нацистки сили, но от друга, ако оставят призива без никаква реакция, това само би засилило влиянието на Комитета от Люблин в Полша и би дало коз в ръцете на съветската дипломация по отношение на Лондон и Вашингтон за това, че задграничното правителство и Армия Крайова са неспособни да организират подобно мероприятие (Rozek, 1956: 235). От друга страна, призивът може да бъде разчетен като сигнал за поредния етап на операция „Буря“, предвид това, че Червената армия вече е в околностите на Варшава. В тази неизгодна ситуация задграничното правителство и ръководителите на Армия Крайова взимат решение за започване на въстанието.

Варшавското въстание избухва на 1 август 1944 г. в разгара на заключителната фаза на Втората световна война. В условията на жестока окупация бойците на Армия Крайова започват въоръжени действия в центъра на града. Постепенно полските бунтовници успяват да овладеят и други райони на столицата. Въстанието трябва да продължи пет-шест дни, разчитайки на помощ от намиращата се на източния бряг на Висла Червена армия. Благодарение на героизма на полските бунтовници въстанието продължава два месеца. Армия Крайова се сражава при изключително тежки условия, при недостиг на оръжие и муниции и срещу враг с превъзходство в числеността, подготовката и въоръжението.

Избухването на Варшавското въстание задейства една изключително интензивна и напрегната дипломатическа игра, в която всяка от страните отстоява собствената си позиция, като в определени моменти позициите се разминават в степен, която не може да бъде пренебрегната. На преден план излизат разликите във визията, която съюзниците имат относно политическия облик на Стария континент след разправата с общия враг. Относно анализа на тази игра на дипломация безценни са двата тома на *“Correspondence between the Chairman of the Council of Ministers of the USSR and the President of the USA and the Prime Ministers of Great Britain During the Great Patriotic War of 1941 – 1945”*, както и

сборникът с дипломатически документи на съюзниците по отношение на Полша „*Allied Wartime Diplomacy: A Pattern in Poland*“ под редакцията на Едуард Розек, които бяха особено полезни при изготвянето на настоящия текст.

Два дни след избухването на въстанието (3 август) по инициатива на Чърчил, и с одобрението на Рузвелт, полският министър-председател Станислав Миколайчик се среща със Сталин. Сталин приема Миколайчик в 21:00 ч. Срещата между двамата лидери преминава при явен превес в полза на Сталин. Основните въпроси, които Миколайчик желае да обсъди със съветския лидер, са установяването на отношения между двете страни и следвоенните граници между СССР и Полша. Това, което Сталин иска от Миколайчик, е да се срещне с представители от Комитета в Люблин, за да може двувластието да бъде ликвидирано. Според Сталин трябва да се създаде ново полско правителство с участието на полските комунисти от Комитета. На въпроса на Миколайчик дали Сталин ще помогне на въстаниците във Варшава, съветският вожд не дава ясен отговор, но подчертава необходимостта от среща между Миколайчик и хора от Комитета. Въпросът за границите също е оставен за след въпросната среща, но според Сталин източната полска граница трябва да минава по линията Кързън (Rozek, 1956: 241).

Поставяйки решаването на всички тези въпроси на плоскостта на разбирателството между правителството в изгнание в Лондон и Комитета в Люблин, Сталин цели включването на полските комунисти в едно бъдещо правителство, което в друга ситуация би било невъзможно, предвид обстоятелството, че комунистите не се радват на широка подкрепа в самата Полша. Това би осигурило проводници на съветско влияние във всяко начинание на правителството.

Миколайчик провежда среща с представители на Люблинския комитет (Едуард Осубка-Моравски, Ванда Василевска и Болеслав Берут) на 6 и 7 август. В началото той излага въпроса за следвоенните граници на Полша, но удря на камък – представителите на Комитета застават твърдо зад съветската позиция, подчертавайки, че Чърчил също вижда източната полска граница по линията Кързън. По въпроса за съветска помощ за въстаниците във Варшава Ванда Василевска заявява, че разполага с информация, че въстание няма. Дискусиите за съставяне на ново правителство са още по-обезкуражаващи за Миколайчик. Представителите на Комитета искат 14 от 18 места в кабинета. Няколко пъти Болеслав Берут подчертава, че Комитетът се ползва с подкрепата на Съветския съюз. Той дори отправя ултиматум към Миколайчик, че ако правителството не се състави бързо, Комитетът ще бъде принуден да създаде свое (Rozek, 1956: 243 – 244).

Срещата с представителите на Люблинския комитет се оказва пълен провал. Исканията и условията на Комитета не оставят никакво съмнение, че това всъщност са исканията на Сталин. Посредством Люблинския комитет Сталин

изнудва Миколайчик да приеме определените от Москва следвоенни граници, както и съставянето на ново правителство, доминирано от полските комунисти. В случай че Миколайчик откаже, въстаниците във Варшава ще са лишени от съветска помощ и той ще бъде посочен пред Великобритания и САЩ като виновник за провалените преговори с Комитета. Заплахата на Комитета за съставяне на собствено правителство към момента на срещата е напълно реална. Едно евентуално правителство на Комитета лесно би било в състояние да се наложи в Полша, която рано или късно ще премине под контрола на настъпващата към Германия Червена армия.

На 9 август, в 21:30 ч., Миколайчик отново се среща със Сталин. Срещата не продължава дълго. Двамата лидери обсъждат срещата на полския министър-председател с представителите на Комитета в Люблин. Миколайчик желае да обсъди предложенията на Комитета с правителството в Лондон, което Сталин одобрява. В разговора си полският ръководител отново моли Сталин да подпомогне въстаниците във Варшава с оръжие. Сталин отклонява молбата на Миколайчик с мотива, че поради стратегически причини Червената армия не може скоро да превземе града (Rozek, 1956: 246).

Отказът на помощ от страна на съветските сили за Варшава не се дължи на стратегически причини, както Сталин се опитва да убеди Миколайчик. В края на юли 1944 г. съветските сили разполагат с шест военни летища между реките Буг и Висла, като самолетите на всяко от тях са в състояние да достигнат Варшава. Най-близкото летище е едва на 20 минути полет от полската столица (Churchill, 2002: 159). На практика, съветското военно командване е напълно способно да извършва снабдителни полети над Варшава и по този начин да подпомогне въстаниците. Причината подобни действия да не бъдат предприети още в началото на въстанието се корени в изчаквателната позиция, която Москва заема по отношение на събитията във Варшава, което в дългосрочен план обслужва интересите на Кремъл. Въпреки всичко след завръщането си в Лондон Миколайчик е обнадежден за намирането на политическо решение; според него не Сталин, а Люблинският комитет се опитва да постави Полша в лоното на комунизма. По-късно полският министър-председател дори отстранява някои членове от кабинета си, които Сталин разглежда като враждебно настроени към СССР. Това с нищо не трогва съветския лидер, който продължава да изчаква развоя на събитията, които – както изглежда – ще позволят именно той да определи следвоенното развитие на Полша (Lukas, 1975a: 18; Szczygiel, 2013: 14).

Междувременно, на 4 август, в секретно съобщение до Сталин Чърчил информира, че по молба на въстаниците е направена доставка на оръжие в юго-западната част на града, където са най-ожесточените сражения с германските сили. Чърчил изрично подчертава необходимостта съветската страна също да подпомогне въстанието поради близостта на Червената армия до Варшава²⁾.

На следващия ден Сталин отговаря, че информацията, с която разполагат в Лондон не отговаря на истината. От съобщението ясно личи пренебрежителното отношение на съветския вожд към въстанието и бунтовниците: „*Армия Крайова се състои от няколко отряда, наричани погрешно дивизии. Те нямат нито оръдия, нито ВВС, нито танкове. Аз не мога да си представя отряди като тези да превземат Варшава, която германците отбраняват с четири бронирани дивизии...*“. По въпроса за снабдяването на Армия Крайова с оръжие съобщението на Сталин не съдържа никаква информация³⁾. В същото време на 9 август във Варшава германските сили вече взимат превес, като разделят зоните на въстанието на отделни сектори, които нямат връзка помежду си (Churchill, 2002: 162).

На 12 август в съобщение до Сталин Чърчил разяснява ситуацията в полската столица. Той подчертава необходимостта от съветска помощ предвид засилващия се натиск на германските сили. Британският премиер дори търси обяснение от съветския вожд за липсата на действие от съветска страна в помощ на бунтовниците: „*От Вас получихме само една малка пратка. На съветско-германския фронт тишина от 3-ти. [...] от Вас не получихме дори и признание за нашите действия*“ (Churchill, 2002: 163). След като в началото на август съветските войски успешно достигат Прага (квартал на Варшава на десният бряг на Висла), настъплението спира. Това решение на съветското военно командване е повече от необяснимо, защото към този момент силите на Червената армия превъзхождат тези на Вермахта повече от пет пъти по отношение на артилерийските части, с поне 100 танка, а също и в небето над Варшава (Lukas, 1975a: 20). Докато въстаниците водят отчаяна битка с нацистките сили, Сталин решава да спре настъплението. Съветското командване насочва усилията си към Балканите. Румъния попада под контрола на Червената армия в края на август, България – в началото на септември.

Нежеланието на съветската страна да се намеси в полза на въстаниците, кара Великобритания да се заеме със снабдяването на Армия Крайова с мунитии и продоволствия по въздух. Между 13 и 16 август кралските ВВС извършват серия от снабдителни мисии над Варшава. Въпреки че част от товара на борда на британските самолети достига до бунтовниците, от стратегическа гледна точка мисиите се оказват провал поради високите загуби. Само за трите дни на снабдителните мисии, в които взимат участие 79 самолета, загубите възлизат на 18 екипажа (Lukas, 1975b: 130).

Неуспехът на тези мисии се дължи главно на факта, че Кралските ВВС са принудени да прелетят голямо разстояние над вражеска територия, както и на непознатия терен, над който британските самолети трябва да оперират. Що се отнася до доставените оръжия и продоволствие, немалка част попада в райони, които не са под контрола на Армия Крайова; друга част от доставките, които все пак достигат до въстаниците, са повредени и негодни за употреба

вследствие от падането и удара в земята. Провалът на тези мисии показва острата нужда от помощ от страна на Съветския съюз за доставки за бунтовна Варшава. Пред съветските ВВС не стоят проблемите, с които техните британски колеги се борят. Както вече беше казано по-горе, съветските самолети разполагат с необходимите за подобен род мисии летища, те познават терена на оперативните действия и не на последно място, не трябва да прелитат над вражески територии, за да достигнат Варшава. Втората възможност за доставки за бунтовниците отново изисква добрата воля на Москва. Американските ВВС са в състояние да проведат масирана въздушна мисия в небето над Варшава, но при положение че съветското висше командване предостави позволение за кацане на американските самолети на собствените си летища. Тази възможност също е отхвърлена от Сталин. Американската позиция по отношение на въстанието във Варшава също не благоприятства развитието на подобен сценарий. Нито Рузвелт, нито американските военни ръководители желаят да се ангажират с доставки за въстаниците. Това се дължи на факта, че американските ВВС могат да използват съветските военни бази в Украйна за извършване на бомбардировки по цели в Източна Европа. Рузвелт цели тази стратегия да се приложи и във войната с Япония, т.е. американски самолети да могат да извършват преки удари срещу Япония от съветските бази в Сибир. Той желае също така да подсигури и добрите отношения между САЩ и Съветския съюз и след края на войната, предвид обстоятелството, че двете сили са единствените сериозни претенденти за модератори на следвоенния световен ред (Lukas, 1975b: 130).

Едва след очевидния провал на мисиите на британските ВВС Рузвелт решава да действа. Американският посланик в Москва Уилям Хариман е на товарен със задачата да получи разрешение от съветското правителство за кацане на американски самолети, извършващи доставки за въстаниците във Варшава. Неуспехът на мисиите на Кралските ВВС и упорството на Сталин поставят нов етап в отношенията в Антихитлеристката коалиция по отношение на въстанието във Варшава. На първо място се наблюдава втвърдяване на позицията на Чърчил. В началото на въстанието той пропагандира необходимостта от добри отношения между Полша и СССР, както и необходимостта от сътрудничество между задграничното правителство в Лондон и полските комунисти, подкрепяни от Сталин. От средата на август 1944 г. обаче рязко усилва натиска върху Сталин за намеса в полза на въстаниците. Промяна има и в американската позиция. Ако до средата на август Рузвелт разглежда доставките за Варшава като проблем, с който британците трябва да се справят, а Източния фронт като запазена съветска зона, то от средата на август американската дипломация започва усилено да работи в полза на това СССР да позволи използването на своите бази с цел подпомагане на Армия Крайова. Миколайчик също възобновява опитите си да убеди Сталин да подпомогне

въстанието. Това е преломен момент, в който в рамките на Антихитлеристката коалиция се оформят два лагера. От една страна, се засилва натискът на Чърчил и Рузвелт, а от друга страна, Сталин продължава да протака постигането на решение за общи и решителни действия в помощ на въстаниците.

На 16 август Хариман се среща с Андрей Вишински (първ заместник-министър на външните работи на Съветския съюз). В разговора между двамата дипломати Вишински заявява: „Съветското правителство, разбира се, не може да възразява английските или американските ВВС да хвърлят оръжие в района на Варшава, докато това е американско или британско дело. Но то [съветското правителство] директно възразява американските и английските ВВС, след като хвърлят оръжие в района на Варшава, да кацат на съветска територия, докато съветското правителство не желае да се асоциира, пряко или непряко, с авантюрата във Варшава“ (Rozek, 1956: 249). Определянето на Варшавското въстание като „авантюра“ категорично показва отношението на Москва както към самото въстание, така и към задграничното правителство в Лондон и към тези, които го подкрепят. Това е моментът, в който напрежението в Антихитлеристката коалиция започва да нараства, а позициите да се поляризират.

На 18 август Миколайчик отново се обръща със съобщение до Сталин, в което го призовава да подпомогне въстаниците. Съобщението остава без отговор. На 20 август Чърчил и Рузвелт излизат с общо съобщение до Сталин: „Ние вярваме, че и тримата трябва да направим всичко възможно, за да спасим възможно най-много патриоти там. Ние се надяваме, че Вие незабавно ще пуснете продоволствия и муниципии за полските патриоти във Варшава или ще се съгласите да подпомогнете нашите самолети да го направят много бързо! Надяваме се Вие да одобрите. Времето е от изключителна важност⁴⁾“.

На 22 август Сталин изпраща аналогични отговори до Чърчил и Рузвелт: „Съобщението Ви, г-н Чърчил/Рузвелт, относно Варшава достигна до мен. Аз бих искал да изложя своето гледище.

Рано или късно истината за шепата властолюбиви престъпници, които започнаха авантюрата във Варшава, ще излезе наяве. Тези елементи, играейки си с лековерието на жителите на Варшава, на практика излагат невъоръжени хора пред германските оръдия, техника и ВВС. В резултат налице е ситуация, в която всеки ден се използва не от поляците за освобождаването на Варшава, а от хитлеристите, които жестоко избиват цивилното население.

От военна гледна точка, ситуацията, в която германското внимание е приковано върху Варшава, е особено неблагоприятна за Червената армия и за поляците. Въпреки това съветските войски, които напоследък срещат подновени германски контраатаки, правят всичко възможно да отблъснат хитлеристите и да започнат нова широкомащабна офанзива близо до Вар-

шава. Мога да Ви уверя, че Червената армия няма да скъпи усилия да смаже германците при Варшава и да я освободи за поляците. Това ще е най-добрата, действително ефективна помощ за поляците антихитлеристи⁵⁾“.

Усилията на Чърчил и Рузвелт за пореден път удрят на камък. След провала на общите усилия за склоняване на Сталин да окаже помощ на Армия Крайова, Рузвелт, под влиянието на държавния секретар Кордел Хъл, преценява, че не желае повече да притиска Сталин (Lukas, 1975b: 131). Причините за това са няколко. Първо, американският президент разглежда Източния фронт като запазена зона на Сталин, в която американското командване няма преки или стратегически интереси. Второ, Рузвелт не желае конфронтация със Сталин, защото разчита на съветската помощ за войната с Япония. Трето, Рузвелт желае запазването на добрия тон между Белия дом и Кремъл да продължи и след края на войната, когато САЩ и СССР ще направляват световната политика. Нежеланието на Рузвелт да заеме твърда позиция по отношение на въстанието, позволява на Сталин да предопредели съдбата на Полша (Szczygiel, 2013:18).

Отдръпването на американския президент от съдбата на въстанието във Варшава кара Миколайчик да пожелае да подаде оставка – ход, предотвратен единствено в резултат от увещанията на Чърчил и Антъни Идън (Lukas, 1975b: 131). Евентуалната оставка на Миколайчик в такъв момент би имала за последствие криза в задграничното полско правителство, което би довело до повдигане на авторитета на Комитета от Люблин като единствен политически субект, способен да ръководи случващото се в Полша.

Единствено британският премиер остава твърдо непоколебим в опитите да осигури помощ за въстаниците. На 24 август Чърчил отправя предложение към Рузвелт американските ВВС да излетят от Англия, да извършат доставки над Варшава, след което да кацнат на съветска територия (Churchill, 2002: 171 – 2).

Рузвелт отказва. Безсилен да предприеме самостоятелни действия, Чърчил отново се обръща към американския президент. На 4 септември британският премиер отново предлага извършване на доставки за Варшава от американски самолети, които впоследствие да се приземят на съветска територия. Чърчил отбелязва, че ако скоро не се предприемат необходимите действия и въстанието във Варшава бъде потушено, това на практика ще означава окончателно подкопаване на позициите на Миколайчик за сметка на Люблинския комитет. С това съобщение Чърчил открито заявява, че действията на Сталин са изцяло политически мотивирани.

Отговорът на Рузвелт е повече от странен. Американският президент съобщава, че е информиран от военното разузнаване, че поляците са напуснали Варшава и градът е под германски контрол (Rozek, 1956: 253; Lukas, 1975b: 132). По-късно тази информация е опровергана, а източникът ѝ остава неясен. Имайки предвид пълния контрол на съветските сили от Висла на изток, може да се направи и предположение за източника. Единствената заинтересована

страна от подобен развой на събитията би бил Съветският съюз. Разбира се, подобен блъф не може да бъде поддържан задълго, защото въстаниците във Варшава са в почти непрекъсната връзка със задграничното правителство в Лондон. Единственият резултат е загубата на още няколко дни, докато ситуацията бъде изяснена.

Дни по-късно (на 8 септември) в меморандум на Държавния департамент до Рузвелт се казва: „*Във всеки случай решението [СССР да не подпомага въстаниците] бе чисто политическо и подсказва намерението на Сталин подкрепяният от Съветите [Люблински] Комитет при възможност да поеме целия контрол над страната*“ (Lukas, 1975b: 132). Меморандумът на Държавния департамент единствено отразява вече известни стремежи на Сталин. Наличието на този документ с нищо не променя позицията на Рузвелт. Той продължава да настоява, че добронамерените отношения между САЩ и СССР трябва да се запазят до края на войната и след нея. Рузвелт вижда в съюза между Съединените щати и Съветския съюз гаранция за международната сигурност след края на войната. Позицията на президента е повлияна и от общественото мнение, което разглежда Червената армия като основен съюзник във войната с Германия в Европа и тази с Япония в Тихия океан (Szczygiel, 2013: 25 – 6).

Междувременно съветските войски се готвят за офанзива срещу германските позиции по Висла. На 10 септември съветските войски, съвместно с полските сили на маршал Берлинг, започват офанзива срещу Прага. Три дни по-късно съветските войски овладяват Прага и достигат р. Висла. Въпреки че нищо не стои на пътя на Червената армия, настъплението е спряното. Като причина за това се изтъква фактът, че мостовите над Висла са унищожени от нацистите. В мемоарите си Чърчил търси причината другаде: „...*руснаците окупираха предградията на Прага, но не продължиха нататък. Те искаха поляците некомунисти унищожени, но също така да поддържат жива идеята, че са дошли да ги спасят*“ (Churchill, 2002: 177). На 12 септември ген. Коморовски-Бор се обръща към маршал Рокосовски за помощ и предлага съвместни действия. Едва тогава Сталин позволява съветските ВВС да извършват въздушни доставки. Доставките започват два дни по-късно и се състоят в муниции и американски консерви. Разбира се, съветската пропаганда не пропуска да разгласи оказаната на въстаниците помощ (Lukas, 1975b: 132). Съветските доставки продължават с кратко прекъсване от 14 до нощта на 28 срещу 29 септември. За този период съветските ВВС доставят между 50 и 55 тона храни и друго снаряжение. Съветските самолети хвърлят товари си, без да използват парашути. В резултат от това голяма част от доставките, достигнали до въстаниците от Армия Крайова, са повредени или напълно неизползваеми (Lukas, 1975b: 132). Въпреки доставките на съветските ВВС командването на Червената армия отказва каквито и да е общи действия с въстаниците (Lukas, 1975a: 22 – 24).

Междувременно вечерта на 13 септември в Москва американският посланик Хариман се среща със съветския външен министър Молотов. Последният съобщава на Хариман, че американските ВВС получават правото да използват съветските бази за доставки към Варшава. Това позволение идва едва след като ген. Бор вече е поискал помощ. На първо място, това означава, че силите на въстаниците са тотално изчерпани; второ, представлява победа за Съветите в чисто морален аспект, защото командващият „бандата престъпници“ е поискал помощ именно от войските на Москва. Друга причина е международният натиск. След около месец и половина изчакване на събитията във Варшава за Кремъл става все по-трудно да представи себе си като лоялен съюзник на САЩ и Великобритания, още по-малко като освободител на Полша (Lukas, 1975a: 21).

Същото е валидно и за Първа полска армия на маршал Берлинг. След като става свидетел на пълното безучастие на съветското командване, маршал Берлинг взема нещата в свои ръце. Без предварителното позволение на военното командване между 15 и 19 септември Първа полска армия прави няколко опита да премине Висла, за да помогне на агонизиращата съпротива на въстаниците. Когато най-накрая Берлинг успява да извърши пробив, осигурявайки предимство (с дълбочина от около 500 метра) за по-нататъшно настъпление, съветското командване не само не прави нищо, за да се продължи настъплението, а дори го спира принудително, обезсмисляйки саможертвата на около 2000 поляци, воюващи под знамената на Червената армия. Самоволството на Берлинг не остава без последици. Той е свален от командване, а малко по-късно е изпратен в Москва, за да отговаря за действията си (Davies, 1981: 476; Lukas, 1975a: 22).

Веднъж получили разрешение, самолетите на американските ВВС излитат в 5:30 ч. сутринта от Англия на 18 септември. Над горяща Варшава с парашути са спуснати 1284 контейнера, съдържащи храна и муниции (Lukas, 1975b: 132). Едва 288 от тях достигат до въстаниците (по-малко от 25% от пълния брой). Причините за това са няколко. Първо, огромен брой сгради във Варшава горят, като димът, излизаш от тях, намалява видимостта. За това спомагат и огромните разрушения, които не позволяват ориентирането по сгради или улици. Второ, зоните, контролирани от въстаниците, са изключително стеснени вследствие от действията на германските сили през последните повече от месец и половина. Трето, прецизността на спускането на доставките страда от действията на германската противовъздушна отбрана. Четвърто, парашутите, прикрепени към контейнерите за доставка, са зависими от вятъра и други метеорологични условия.

Тази мисия остава единствената и последна по-голяма операция по доставяне на провизии за Варшава. Съюзниците планират още мисии, които трябва да се извършат преди настъпването на зимния сезон, когато ползването на базите на американските ВВС на съветска територия се преустановява. Следващата снабдителна мисия е планирана за 5 октомври, но тя така и не се осъществява.

На 1 октомври ген. Коморовски-Бор обявява края на въстанието. Останали без муниции и хранителни припаси, бойците на Армия Крайова слагат оръжие. Въстаниците така и не успяват да предприемат общи действия със съветските войски, въпреки че още в средата на септември установяват връзка с тях. Резултатите от въстанието са ужасяващи. Между 200 000 и 250 000 мъже, жени и деца са убити. Това се дължи не само на бойните действия, но и на изключителната жестокост на германските сили към цивилното население във Варшава. От 40 000 въстаници от Армия Крайова убитите са около 10 200, 7000 са безследно изчезнали, а 5000 са сериозно ранени. Хиляди цивилни са изпратени в германски военнопленнически и концентрационни лагери или отведени за принудител труд в заводите на загиващия Трети райх (Szczygiel, 2013: 30 – 31). Разрушенията, които нацистите извършват във Варшава, нареждат полската столица сред най-разрушените градове в света по време на Втората световна война.

Потушаването на въстанието във Варшава слага край на довоенното развитие на Полша. До края на войната задграничното правителство губи всякаква възможност да направлява събитията на полска територия. Съдбата на следвоенна Полша е предопределена от Съветския съюз, който през януари 1945 г. признава преминаването на Люблинския комитет във временно правителство. С това Полша окончателно влиза в сферата на влияние на СССР пред погледи-те на западните съюзници (Davies, 1981: 479).

С напредването на войната притегателните сили между членовете на антихитлеристката коалиция все повече отслабват. В съблжимия момент Москва отхвърля проекта за изграждане на стратегически бази в Сибир, от които американските ВВС да извършват преки бомбардировки върху основните острови на Япония. Няколко месеца по-късно, на конференцията в Ялта (февруари 1945 г.), Рузвелт и Сталин постигат устно споразумение всяка от страните да изтегли своите военнослужещи от контролираните от другата зони (Lukas, 1975a: 25).

След края на войната антихитлеристката коалиция губи своята основна роля. Конфликтите между западните съюзници и СССР стават очевидни. Плехата политика на Рузвелт, която търси линията на минимално противопоставяне на Съветския съюз в името на гарантиране на световния мир след края на войната, е изоставена след смъртта му. След като президентският пост е поет от Хари Труман, американската политика спрямо Москва рязко се втвърдява. Този обрат във външната политика на САЩ е силно повлиян от Хариман, който пряко следи развоя на Варшавското въстание през 1944 г. и който успява да убеди президента Труман, че съветизирането на Полша противоречи на американските интереси (Szczygiel, 2013: 26, 31 – 32). Въпреки опитите на Труман за натиск върху Съветския съюз по отношение гарантиране свободата на следвоенна Полша моментът е безвъзвратно изгубен и Полша се превръща в част от съветската сфера на влияние през следващите десетилетия.

Варшавското въстание не е началната точка на Студената война, но без съмнение е едно от събитията, които я предопределят. По време на дипломатическата игра, която съпътства въстанието, ясно се очертават бъдещите два лагера на противопоставяне. В играта на тримата големи по отношение на Варшавското въстание всяка от страните следва своите интереси. Въпреки че Чърчил е най-твърдият защитник на задграничното правителство, той не е в състояние да осигури нужната материална подкрепа за въстаниците, което проличава от мисиите на Кралските ВВС от 13 до 16 август.

От своя страна, президентът Рузвелт, въпреки симпатиите си към въстаниците, следва политика на разбирателство със Съветския съюз. Въпреки че след средата на август 1944 г. в американската позиция спрямо Сталин се забелязва определено втвърдяване, то в никакъв случай не може да се разглежда като открито противопоставяне. Дългосрочните цели на САЩ по отношение на заключителната фаза на войната и следвоенното развитие на света карат американския президент да води премерена и на места плаха политика по отношение на СССР. След смъртта на Рузвелт президентът Труман прави опит да коригира грешките в американската външна политика, една от които новият президент и Хариман виждат в позицията на Рузвелт по отношение на Полша като част от сферата на влияние на Сталин. В първите години от Студената война президентът на Съединените щати става автор на доктрината „Труман“, която се превръща в лийтмотив на американската външна политика.

От тримата големи Сталин единствен успява да реализира своята политика по отношение на Варшавското въстание и Полша. Причините за това са многобройни. На първо място е обстоятелството, че за разлика от западните си колеги Сталин контролира напълно случващото се в Източна Европа. Второ, Сталин не признава задграничното правителство в Лондон, което позволява издигането на Люблинския комитет като втори властови център, служещ като проводник на съветските интереси. Трето, съветският лидер се възползва напълно от възможността всячески да отложи съюзническата помощ за въстаниците във Варшава. Изчаквателната позиция на Сталин преди намесата му във Варшавското въстание е напълно политически мотивирана. Крахът на въстанието изтощава силите на Армия Крайова, чиито остатъци са довършени с процеси и репресии от съветска страна, а задграничното правителство губи възможността да направлява събитията в Полша – празнина, която Люблинският комитет с готовност запълва.

Варшавското въстание предизвиква първото чувствително противопоставяне в Антихитлеристката коалиция. В Полша се срещат интересите на Сталин и западните съюзници, страната става обект на прикрит спор за сфери на влияние. След края на войната коалицията на тримата големи се разпада. На хоризонта се появяват две суперсили – САЩ и

СССР, които в следващите десетилетия водят война за умовете и сърцата на хората, противопоставяйки два модела на обществено, политическо и икономическо развитие. За повече от четири десетилетия светът попада в хватката на Студената война.

NOTES/БЕЛЕЖКИ

1. В началото на Втората световна война полската съпротива е съставена от многобройни формирования, като повечето от тях се създават по собствена инициатива, без да са обвързани с партии или политически движения. В началото на 1942 г. тези движения са обединени в Съюз за въоръжена борба от ген. Владислав Сикорски, по-късно превърнат в Армия Крайова. Виж: Garliński, J. (1975). The Polish Underground State (1939 – 1945) – In: *Journal of Contemporary History*, Vol. 10, No. 2, p. 231 – 232.
2. Correspondence Between the Chairman of the Council of Ministers of the USSR and Presidents of the USA and the Prime Ministers of Great Britain During the Great Patriotic War of 1941 – 1945, Volume 1: Correspondence with Winston S. Churchill and Clement R. Attlee (July 1941 – November 1945), Progress Publishers, Moscow, 1957, pp. 251 – 252.
3. Ibid., p. 253.
4. Correspondence between the Chairman of the Council of Ministers of the USSR and Presidents of the USA and the Prime Ministers of Great Britain during the Great Patriotic War of 1941 – 1945, Volume 2: Correspondence with Franklin D. Roosevelt and Harry S. Truman (August 1941 – December 1945), Progress Publishers, Moscow, 1957, p. 147.
5. Correspondence..., Vol. 1, Op. cit., p. 258; Correspondence..., Vol. 2, Op. cit., p. 148.

REFERENCES/ЛИТЕРАТУРА

- Churchill, W. (2002). *Triumph and Tragedy: The Second World War*, Vol. 6, First electronic edition. New York: Rosetta Books.
- Correspondence Between the Chairman of the Council of Ministers of the USSR and Presidents of the USA and the Prime Ministers of Great Britain During the Great Patriotic War of 1941 – 1945, Volume 1 (1957): Correspondence with Winston S. Churchill and Clement R. Attlee (July 1941 – November 1945). Moscow: Progress Publishers.
- Volume 2 (1957): Correspondence with Franklin D. Roosevelt and Harry S. Truman (August 1941 – December 1945). Moscow: Progress Publishers.
- Davies, N. (1981). *God's Playground. A History of Poland*, Vol. 2, 1795 to the Present. Oxford: Clarendon Press.
- Garliński, J. (1975). The Polish Underground State (1939 – 1945) – In: *Journal of Contemporary History*, Vol. 10, No. 2, 1975.

- Lukas, R. (1975a). Russia, the Warsaw Uprising and the Cold War – In: *The Polish Review*, Vol. 20, No. 4.
- Lukas, R. (1975b). The Big Three and the Warsaw Uprising – In: *Military Affairs*, Vol. 39, No. 3, 1975.
- Rozek, E. J. (1956). *Allied Wartime Diplomacy: A Pattern in Poland*. New York: John & Sons, Inc.
- Szczygiel, J. (2013). *Warsaw Uprising of 1944: A Touchstone in United States and Russian Relations*, Honors Scholar Theses, Paper 314, University of Connecticut.

EXAMINING THE ORIGINS OF THE COLD WAR. THE WARSAW UPRISING OF 1944 IN THE POLICY OF THE “BIG THREE”

Abstract. The Warsaw Uprising broke out in August 1, 1944, at the height of the final phase of the Second World War. It is the beginning of an extremely intense diplomatic game. The differences in the vision that the Allies have about the political outlook of the Old Continent after dealing with the common enemy come to the fore.

✉ **Mr. Alexander Trendafiloff**

Department of History
Humboldt University
Berlin, Germany

E-mail: alexander.trendafiloff@gmail.com